

Fázisátalakulások,

avagy

az anyag ezer arca

Sasvári László

ELTE Fizikai Intézet

ELTE Bolyai Kollégium

Atomoktól a csillagokig, Budapest, 2016. december 8.

Fázisátalakulások

A kondenzált anyag

- több módosulatban létezhet,
- ezek egymásba átalakulhatnak,
- egymással egyensúlyban lehetnek.

Energiaskálák

$$E = k_B T$$

$$E = mc^2$$

³ He szuperfolyékonysága (3 mK)	$2,6 \cdot 10^{-7}$ eV
⁴ He forráspontja (1 atm, 4,2 K)	$3,6 \cdot 10^{-4}$ eV
Szobahőmérséklet (293 K)	0,025 eV
H atom ionizációs energiája	13,6 eV
Elektron tömege	510 MeV
Higgs-bozon tömege	126 GeV

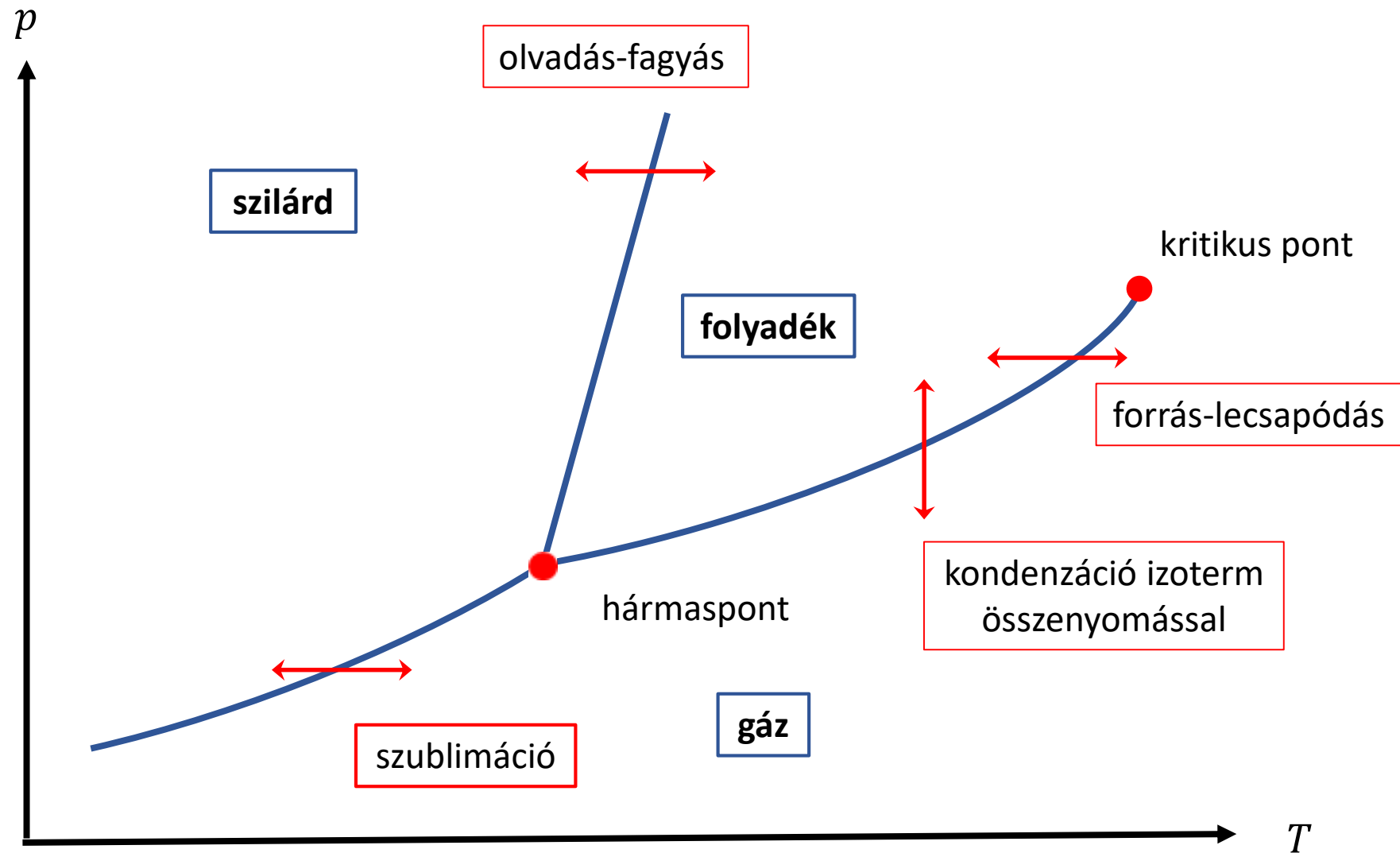
Csak kondenzált anyag?
Hadron-anyag – kvark-gluon plazma

Kondenzált anyag:

atommagok,
elektronok,
Coulomb-
köölcsönhatás,
kvantummechanika

Kis energiájú
folyamatok

Egykomponensű anyag tipikus fázisdiagramja

CO₂ fázisdiagramja

Kritikus pont (K):

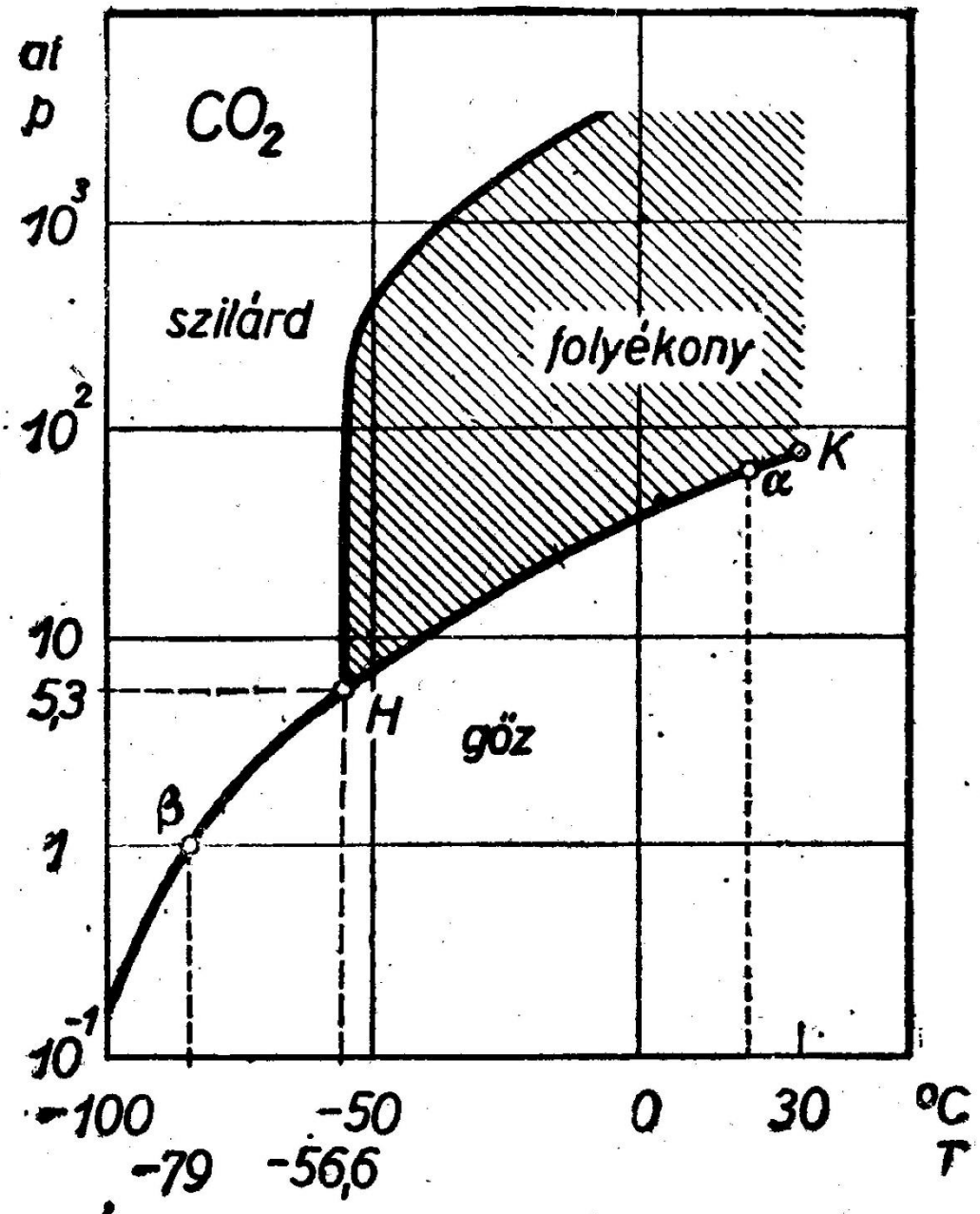
$$T_c = 31,1 \text{ } ^\circ\text{C}$$

$$p_c = 73 \text{ atm}$$

Hármaspont (H):

$$T_H = -56,6 \text{ } ^\circ\text{C}$$

$$p_H = 5,3 \text{ bar}$$

A hélium (^4He) fázisdiagramja

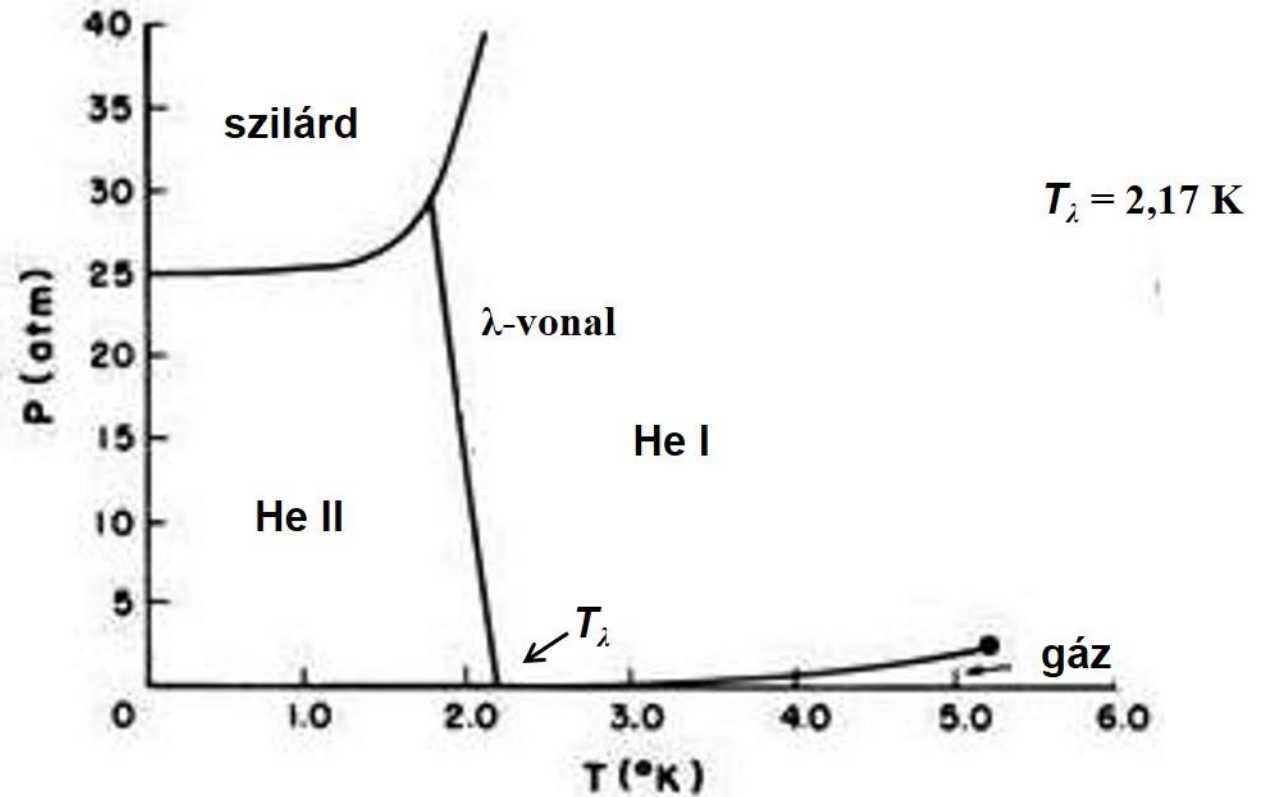
Kritikus pont:

$$T_c = 5,2 \text{ K}$$

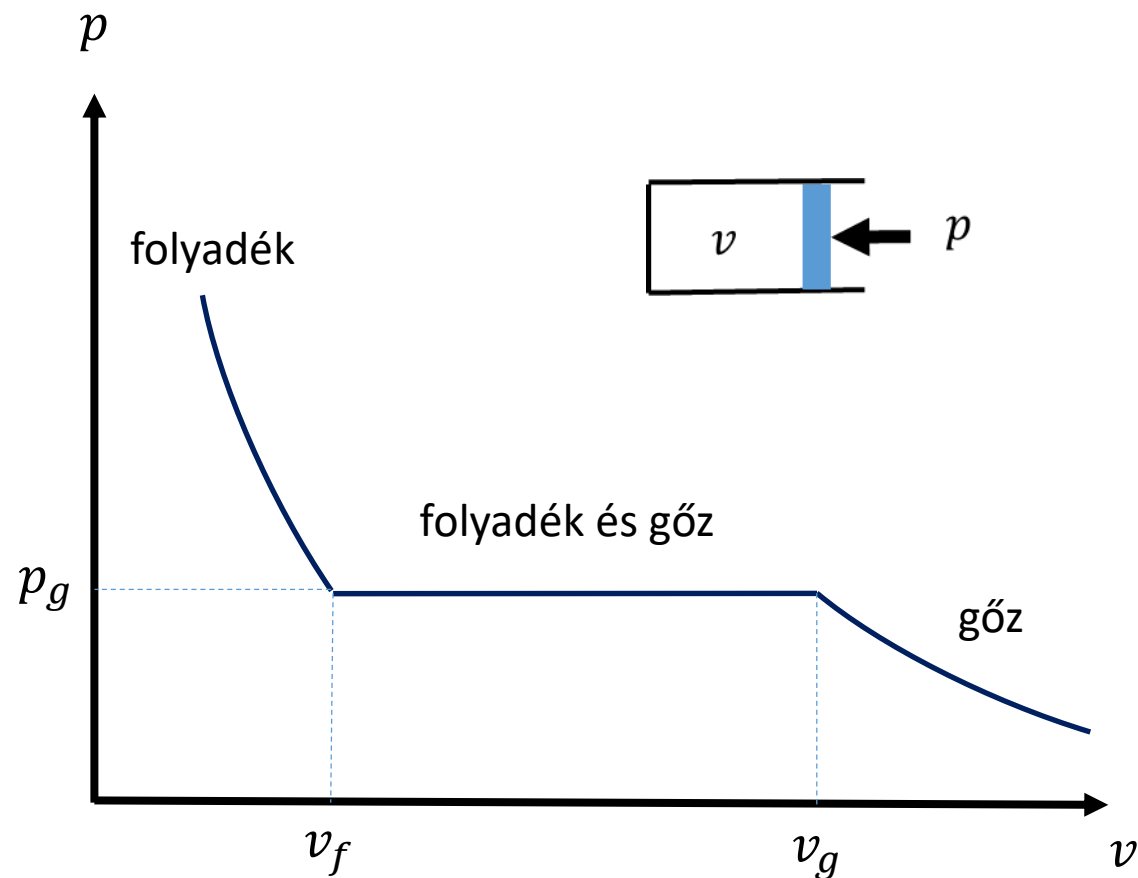
$$p_c = 2,26 \text{ atm}$$

He I : normál folyadék

He II : szuperfolyékony folyadék

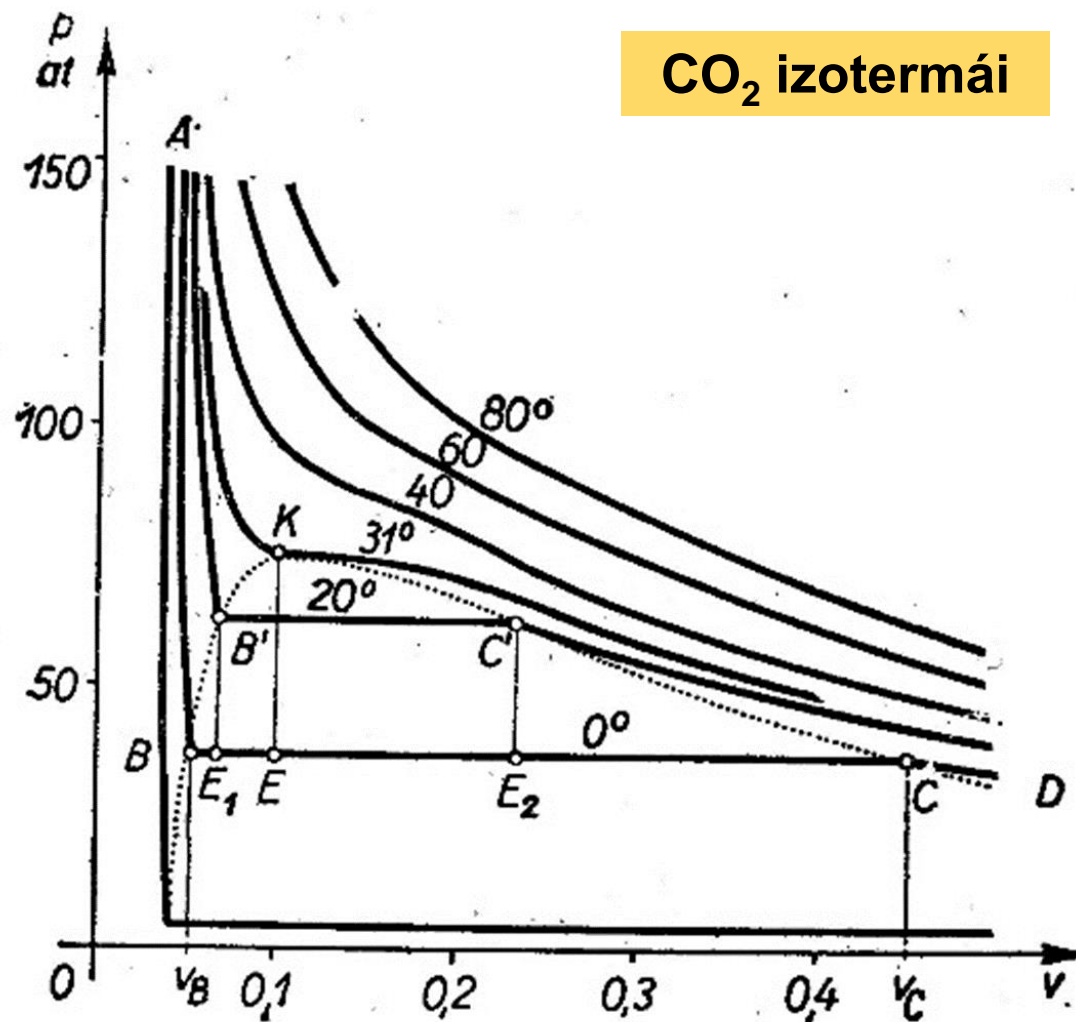

Tipikus izoterma ($T < T_c$)

A kritikus ponthoz közeledve eltűnik a folyadék és gőze közötti különbség

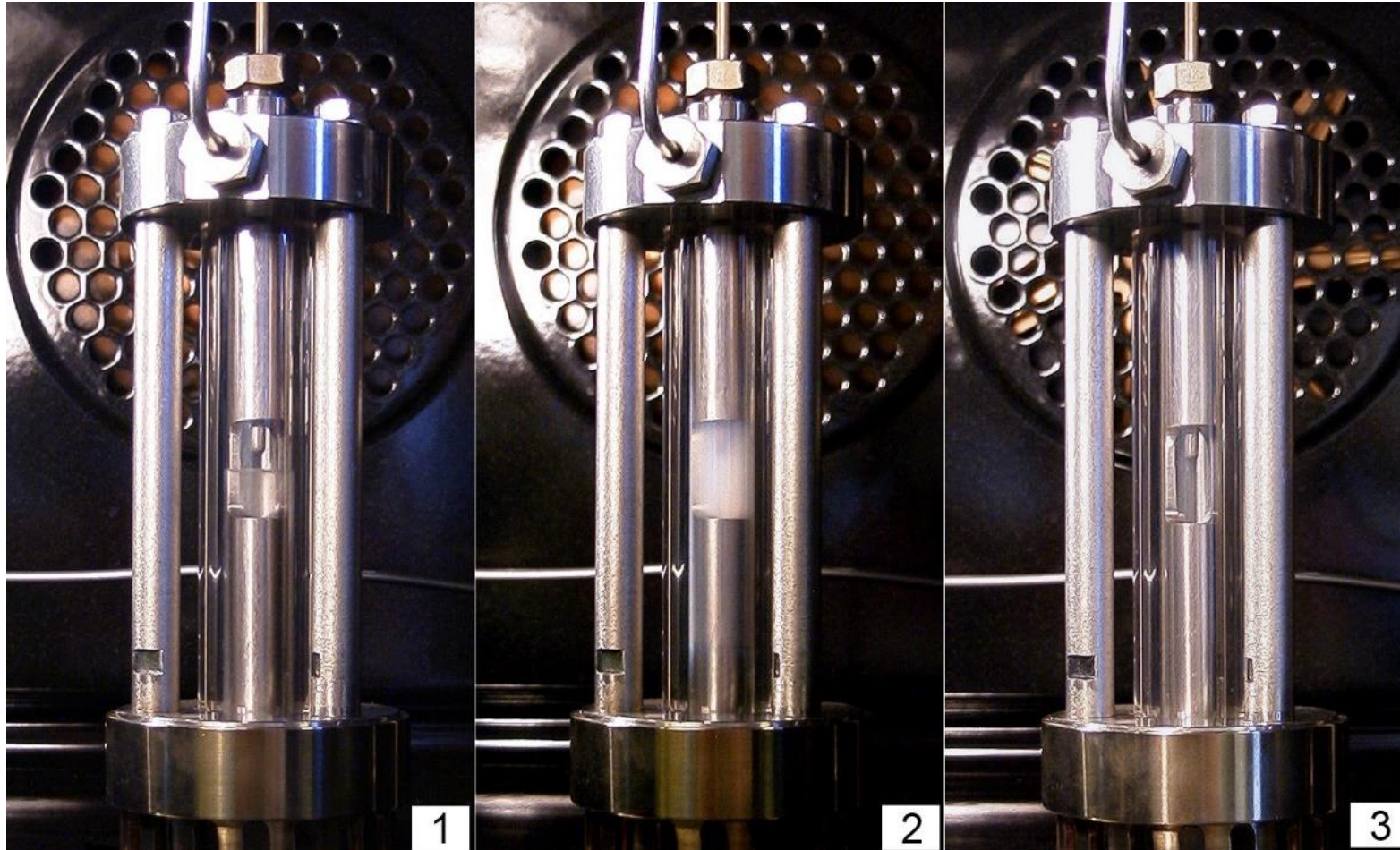
CO₂ izotermái

A kritikus pontban $\frac{\Delta p}{\Delta v} = 0$

Anomális fényszórás (kritikus opaleszcencia)

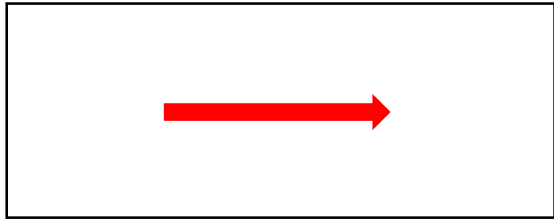
$$T < T_c$$

$$T = T_c$$

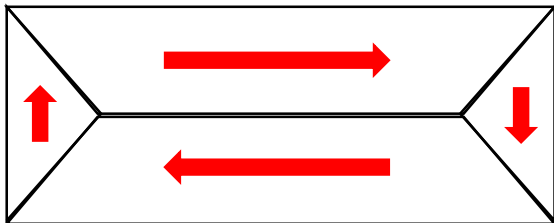
$$T > T_c$$

Ferromágnesség

Spontán mágnesezettség

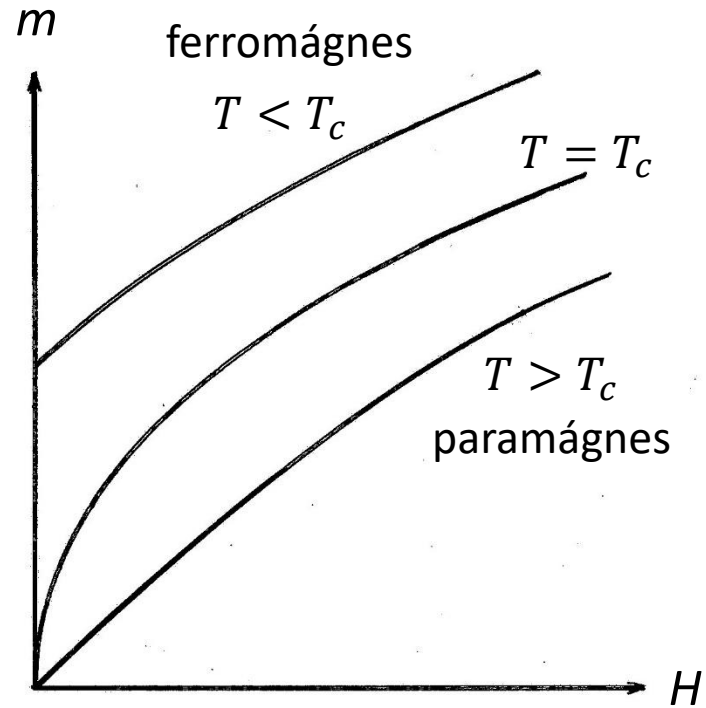

homogén minta

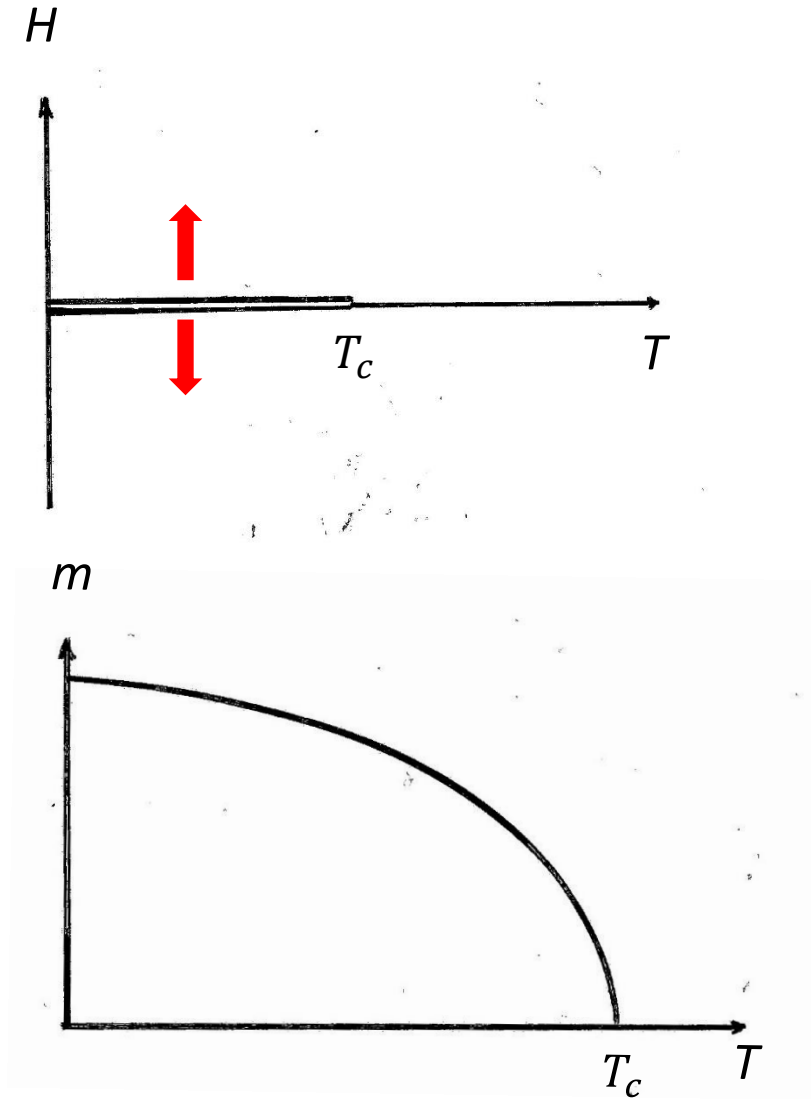
domén szerkezet

Fázisdiagramok

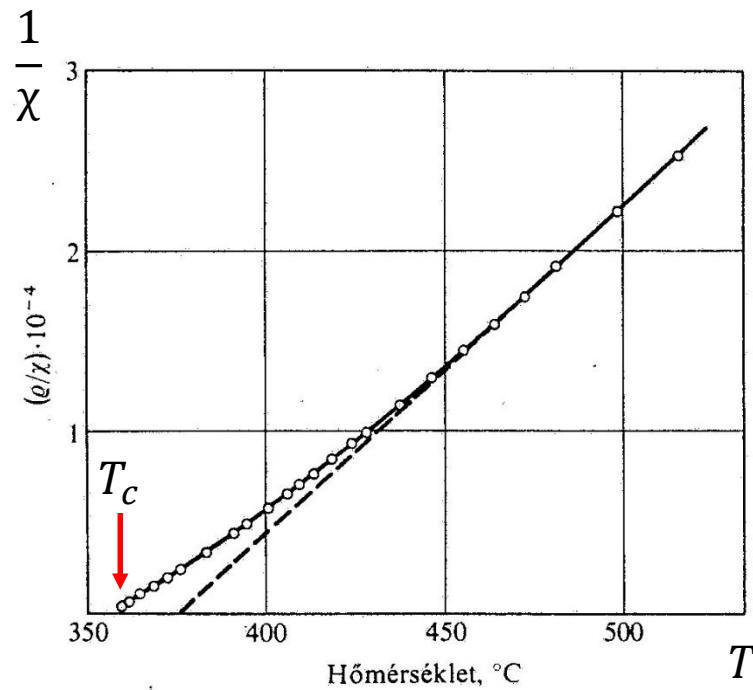
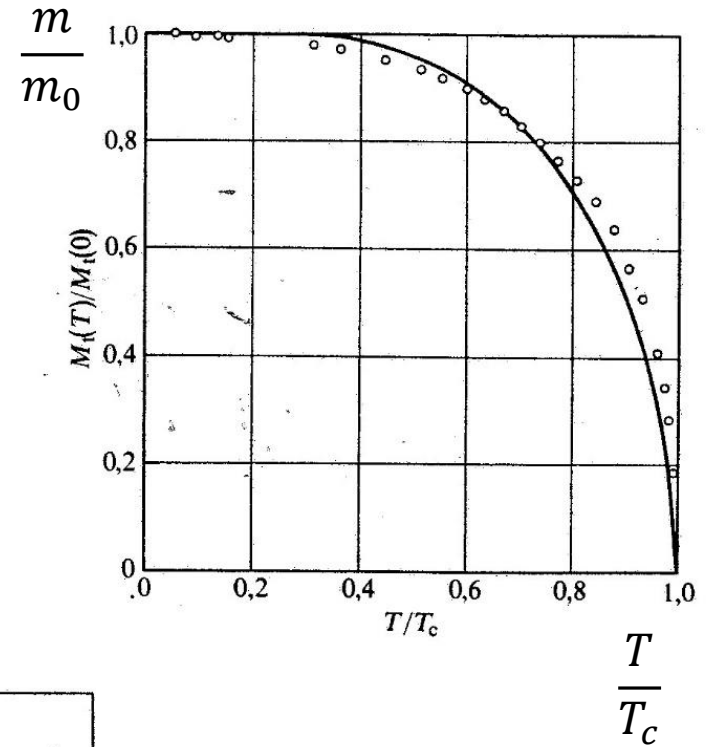
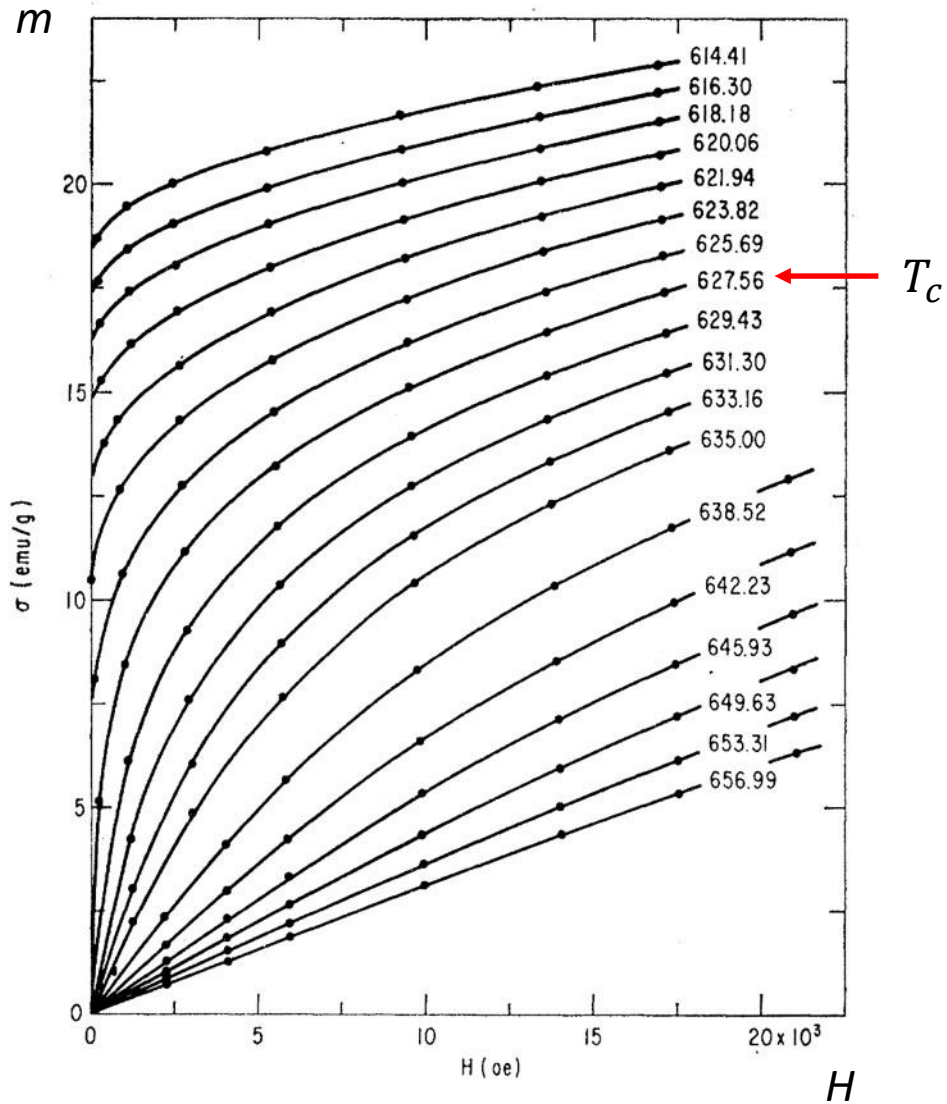
$$\begin{matrix} T = T_c \\ H \rightarrow 0 \end{matrix} \quad \frac{\Delta H}{\Delta m} = 0$$

Anomális mágnesezettség fluktuációk,
anomális neutronszórás

Ni fázisdiagramja

$$\chi = \frac{m}{H}, \quad (H \rightarrow 0)$$

Rendezettség, rendezetlenség, szimmetria

A stabil egyensúlyi állapot kiválasztása:
a szabadenergia minimuma

$$F = E - TS$$

Energia (E) és entrópia (S) versenye

Belső energia:

- alacsony hőmérsékleten döntő
- a rendezett állapotot teszi kedvezővé

Entrópia:

- magas hőmérsékleten döntő
- a rendezetlen állapotot teszi kedvezővé

A fázisátalakulás többnyire szimmetriasértéssel jár:

A rendezetlen fázis valamely szimmetriája nem szimmetriája a rendezett fázisnak.

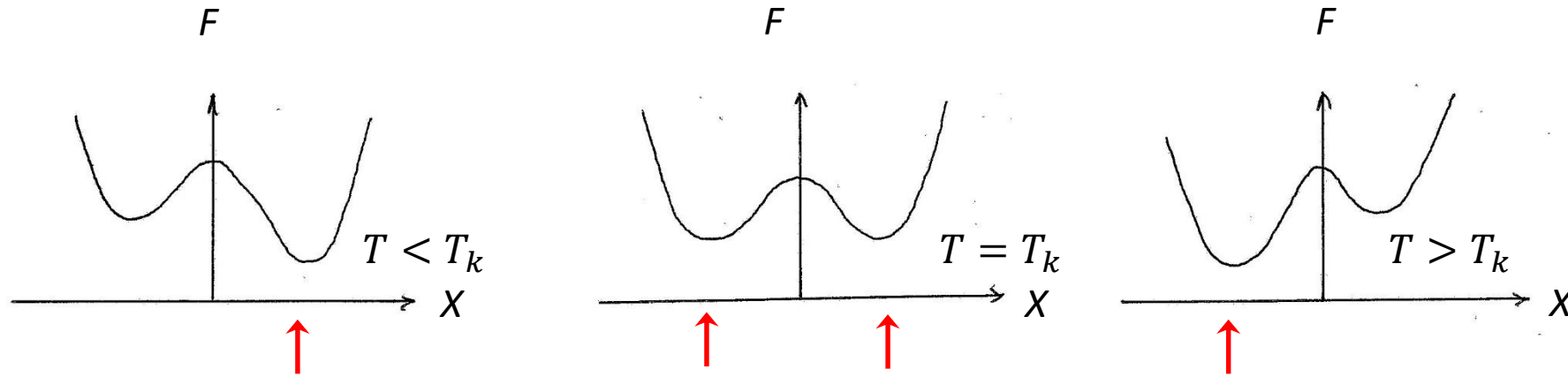
A sérült szimmetria művelet a lehetséges fázisokat kapcsolja össze.

Példa: az egytengelyű vagy az izotróp ferromágnes

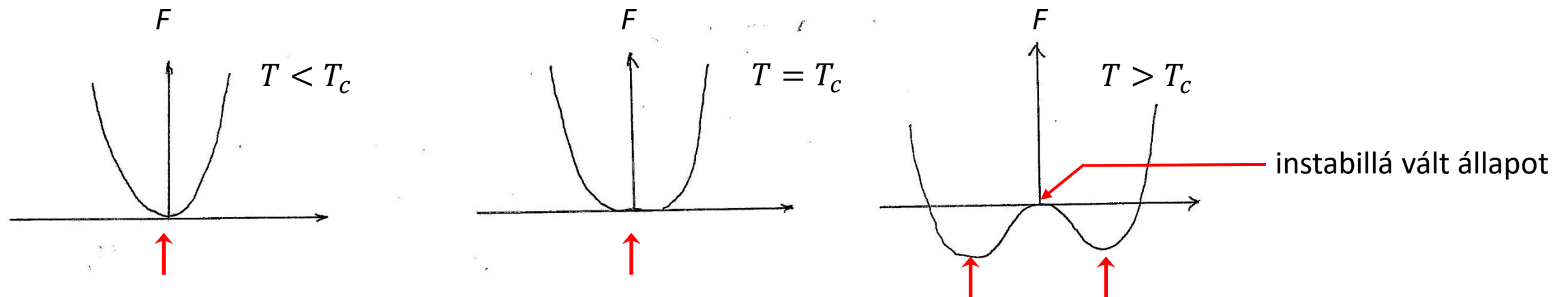
Ellenpélda: folyadék-gáz átalakulás

A fázisátalakulások két forgatókönyve

I. Stabil és metastabil állapotok szerepcseréje (ún. elsőrendű átalakulás)

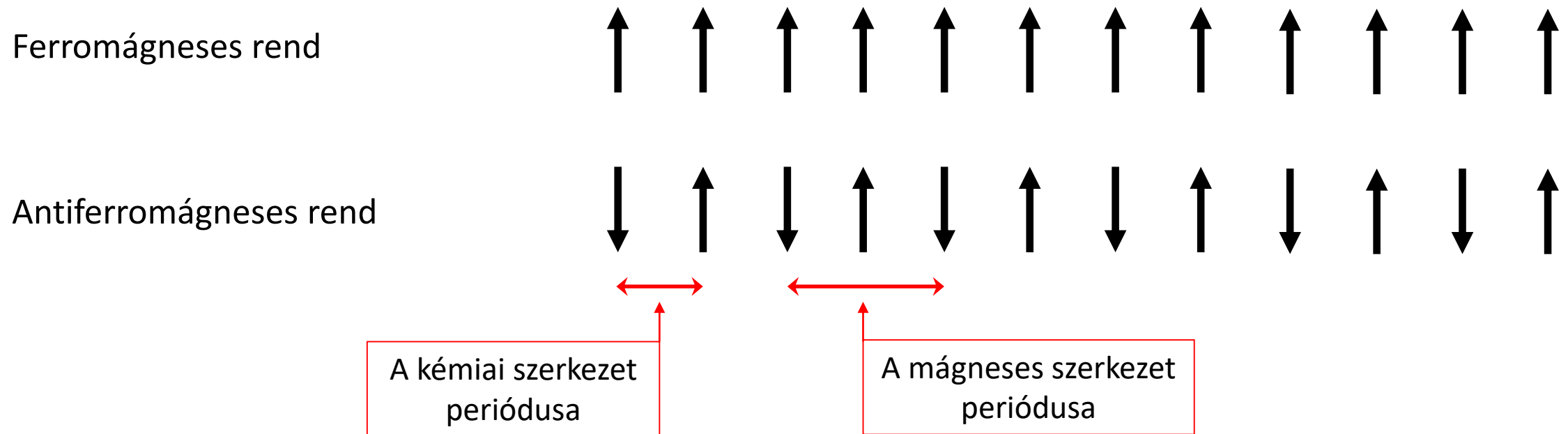

II. Az egyensúlyi állapot instabilitása (ún. folytonos átalakulás)

Antiferromágnesség

Nincs spontán mágnesezettség, de van mágneses rendeződés.

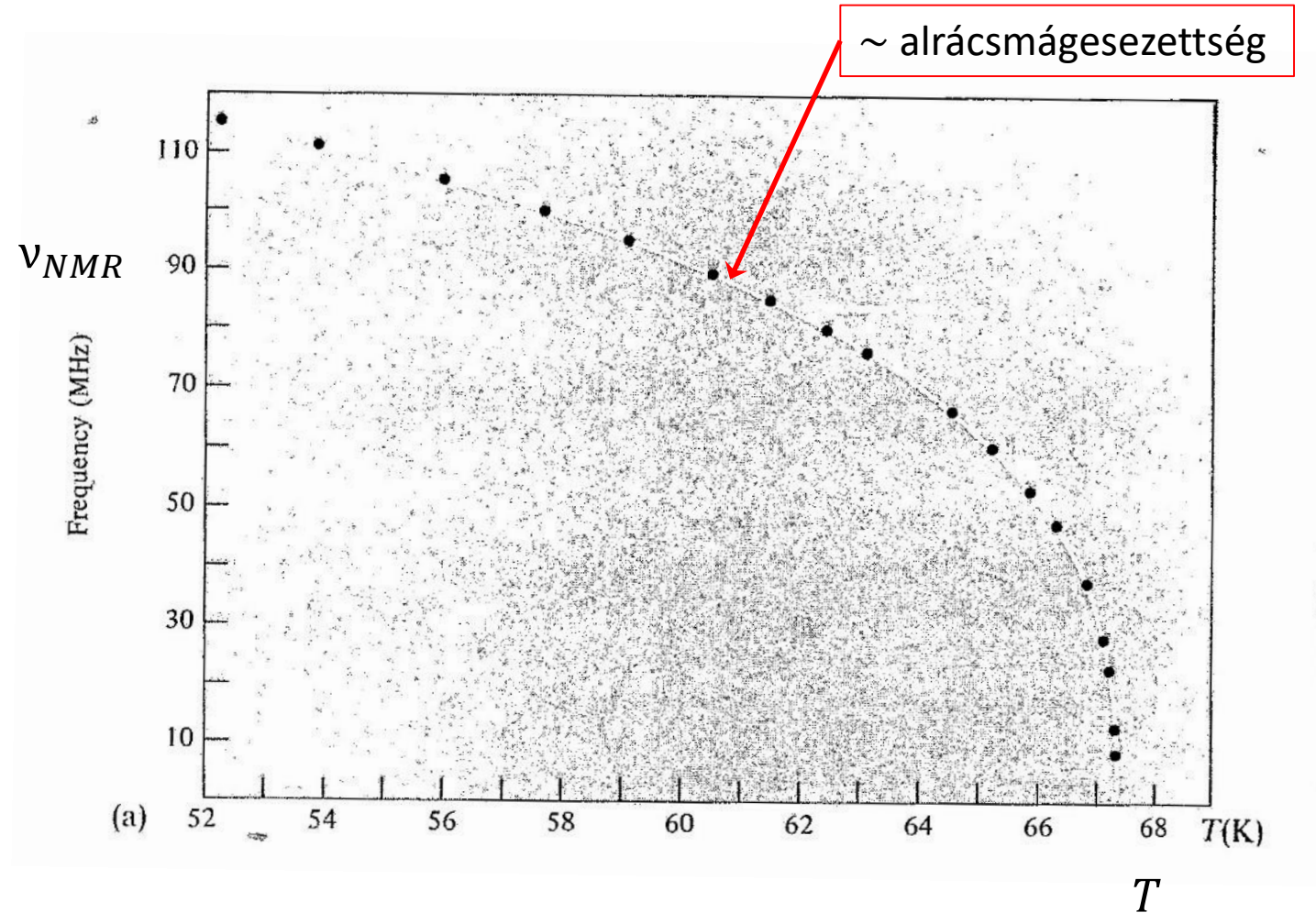
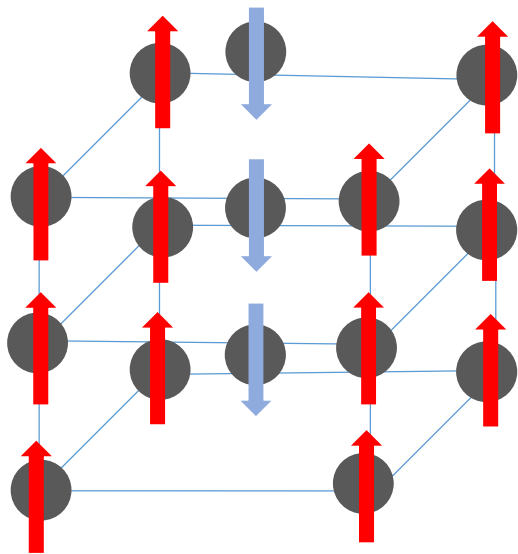
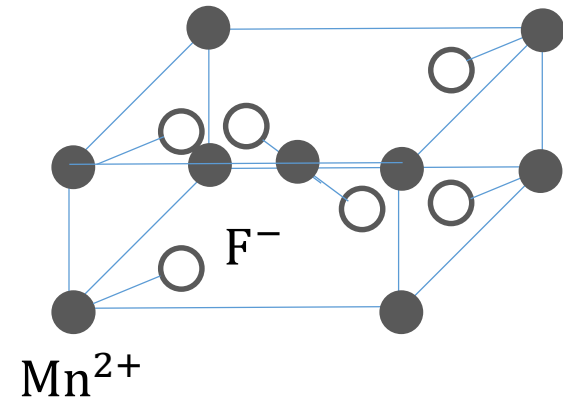

A mágneses szerkezet meghatározása: neutron-diffrakcióval

$\lambda = h/p$ hullámhosszú hullámok

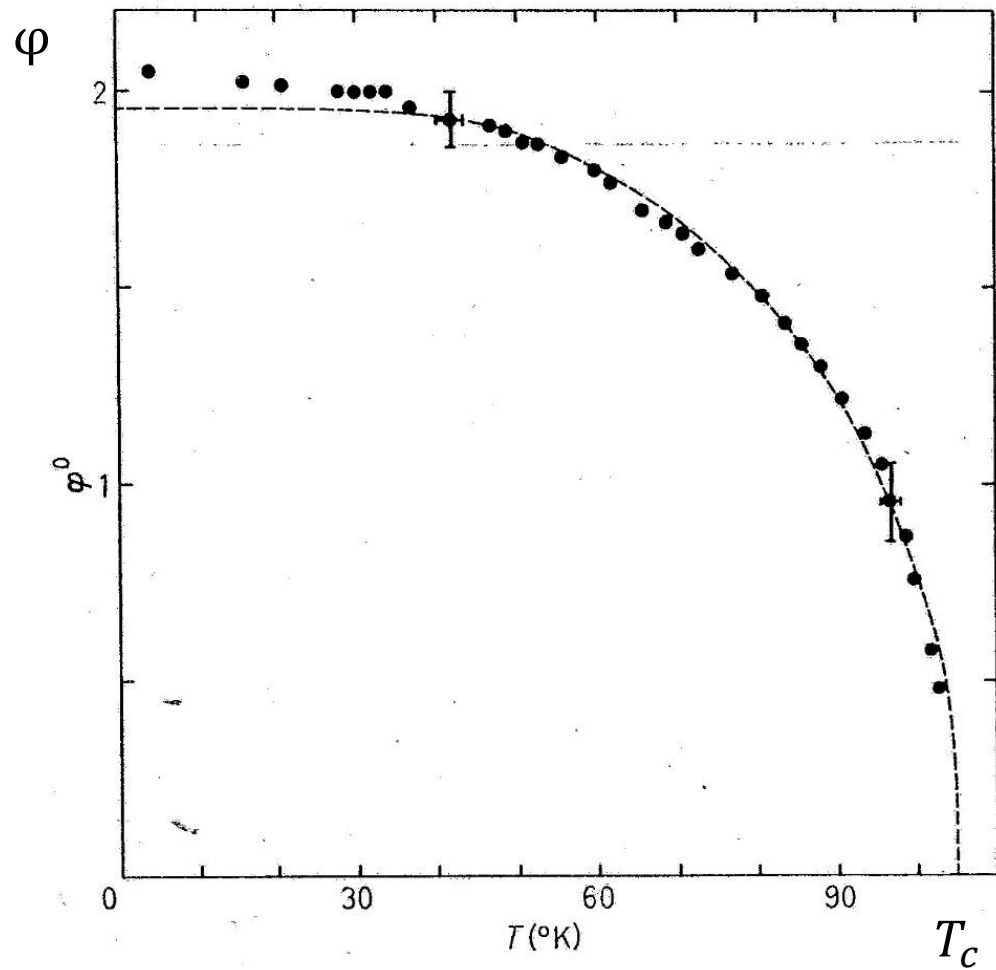
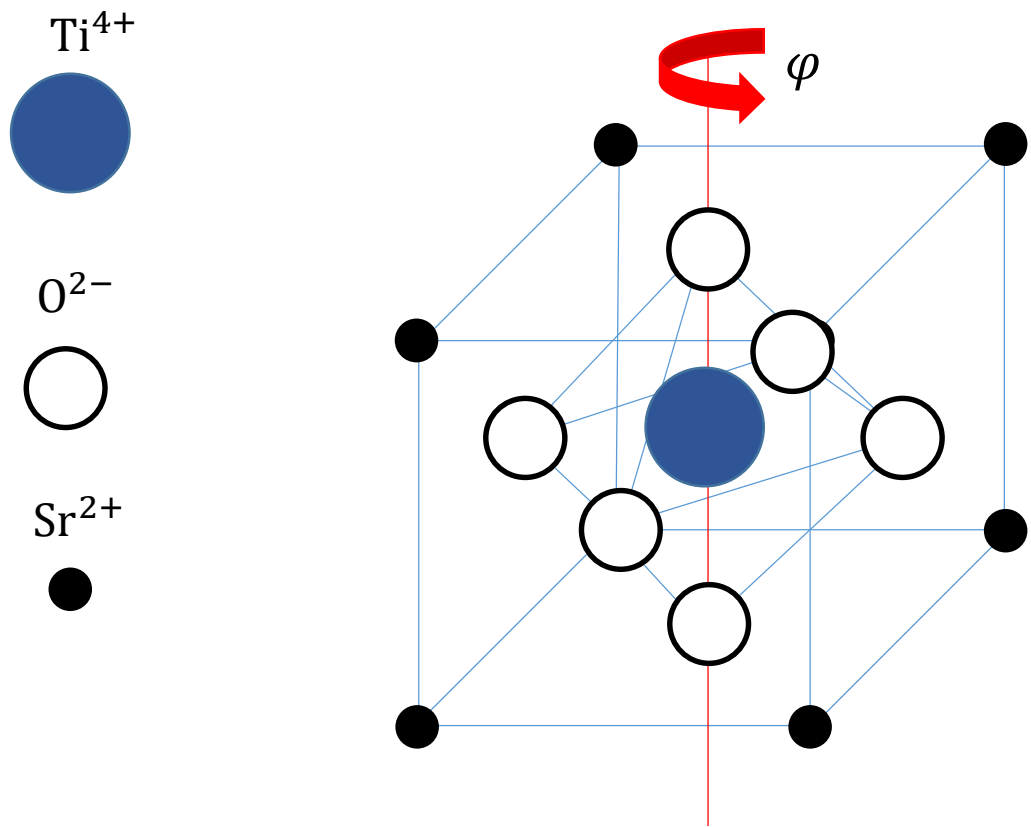
Kémeink jelentik ...

Antiferromágneses rend MnF_2 kristályban

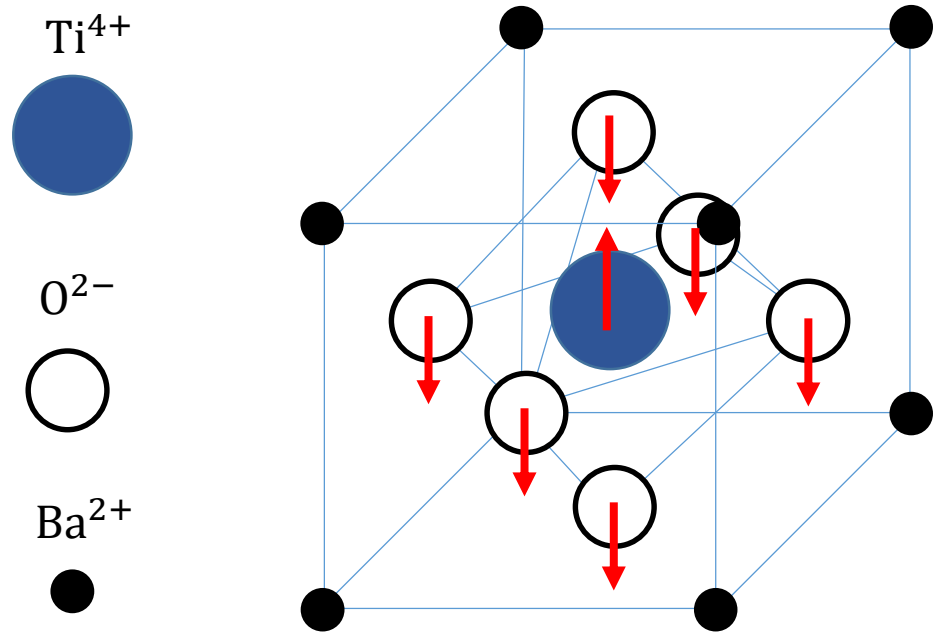

Az alrácsmágesezettség mérése nukleáris mágneses rezonanciával (NMR)

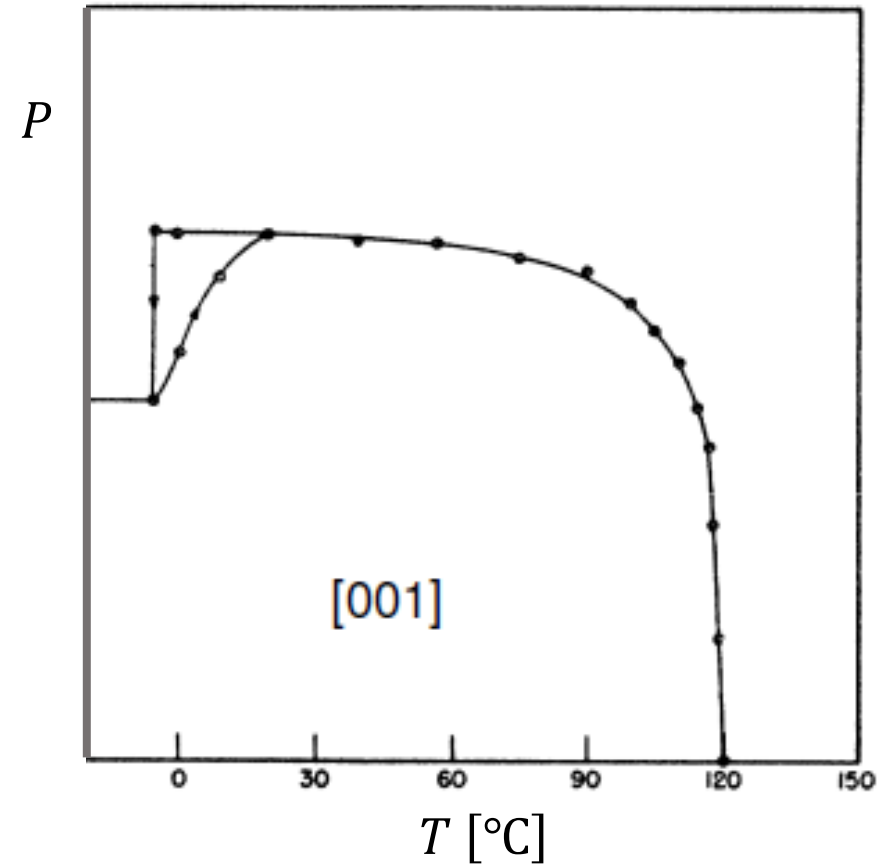
Szerkezeti átalakulás SrTiO₃ kristályban

Ferroelektromosság BaTiO₃ kristályban

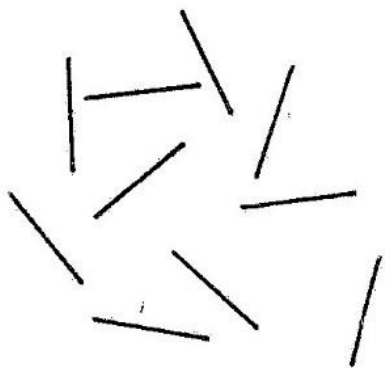
elektromos polarizáció

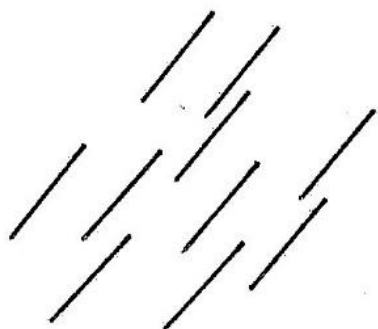

Folyadék-kristályok

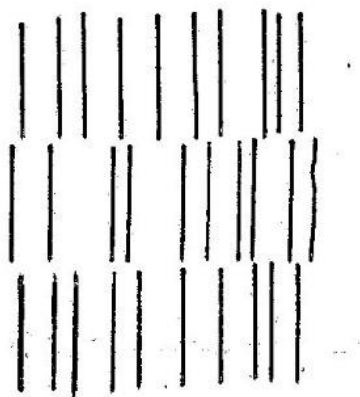
Anizotróp folyadékok

izotrop

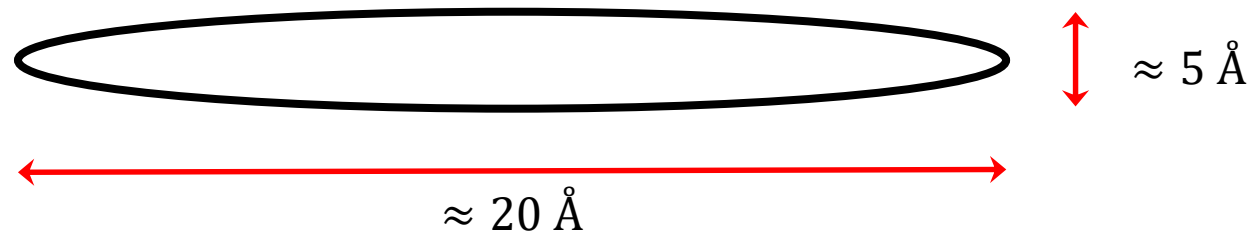

nematikus

szmektikus

Rúd alakú molekulák

Orientációs rendeződés
megszilárdulás előtt

Egy kis elmélet: paramágnes-ferromágnes átalakulás

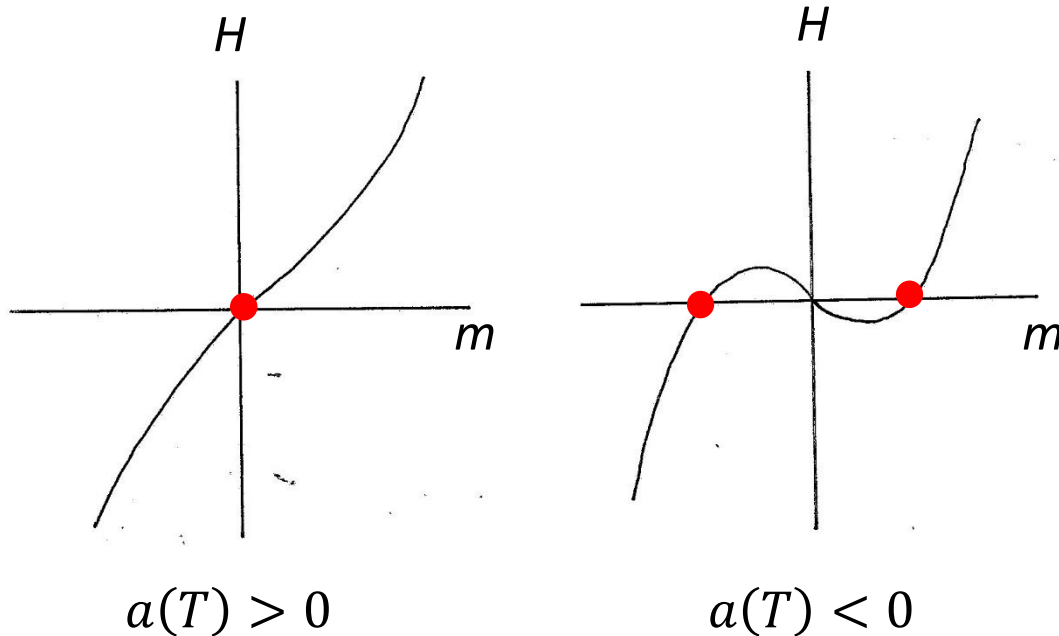
Állapotegyenlet:

$$H(T, m) = a(T)m + u(T)m^3$$

Csak páratlan hatványok:

$H, m \leftrightarrow -H, -m$ szimmetria

A mágnesezettség telítődik: $u(T) > 0$

A kritikus pont közelében:

$$a(T) = \bar{a} \cdot (T - T_c)$$

$$u(T) \approx u(T_c)$$

$$m^2 = 0, \quad (T > T_c)$$
$$m^2 = \frac{\bar{a} \cdot (T_c - T)}{u(T_c)}, \quad (T < T_c)$$

Kis elméletünk szerint: $m \sim \sqrt{T_c - T}$, $(T \rightarrow T_c^-)$

Mérések illesztése $m \sim (T_c - T)^\beta$ függvénnyel:

β értékei (hibahatárok nélkül):

Fe	Ni	CrBr ₃	EuO	CO ₂	Xe	⁴ He	MnF ₂	SrTiO ₃	univerzalitás
0,34	0,37	0,36	0,37	0,35	0,35	0,35	0,33	0,33	$\beta \approx 1/3$

ferromágnes

folyadék-gáz
($v_g - v_f$)

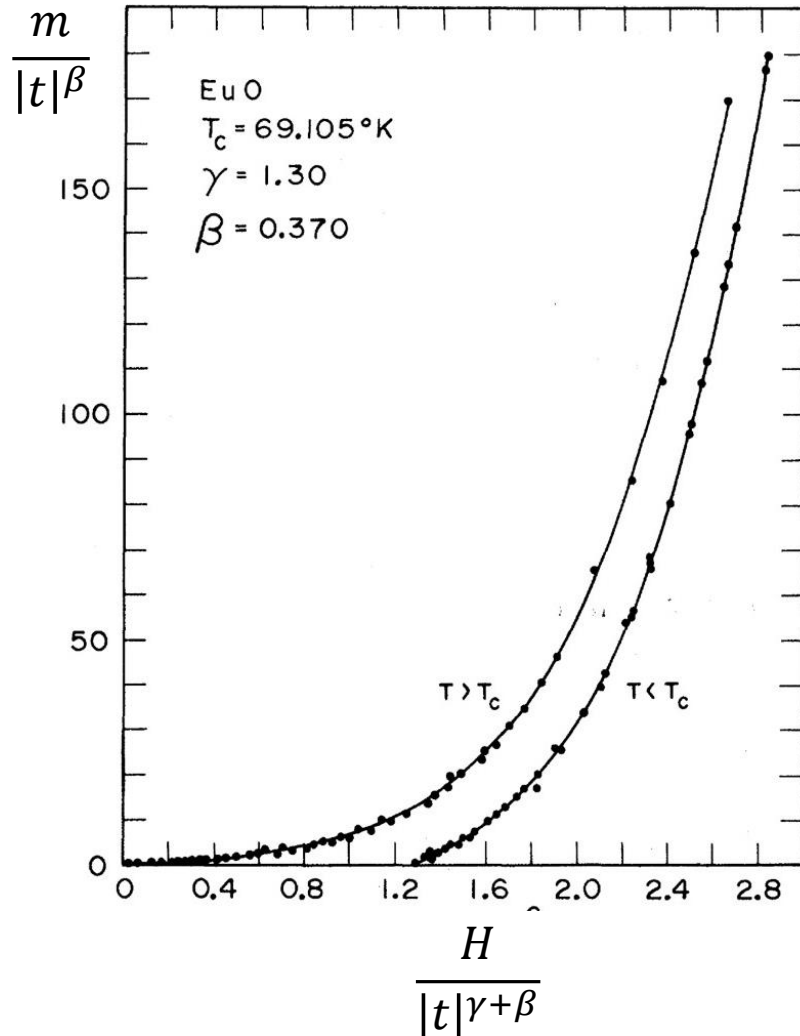
antiferromágnes
(alrácsmágneszettség)

szerkezeti átalakulás
(oktaéder elfordulásának
szöge)

Skálázás

Megfelelő átskálázással az izotermák egymásra esnek.

Modern elmélet: renormálási csoport elmélet

Hogyan kezeljük nagyszámú,
erősen korrelált szabadsági fokot?

$$t = \frac{T - T_c}{T_c}$$

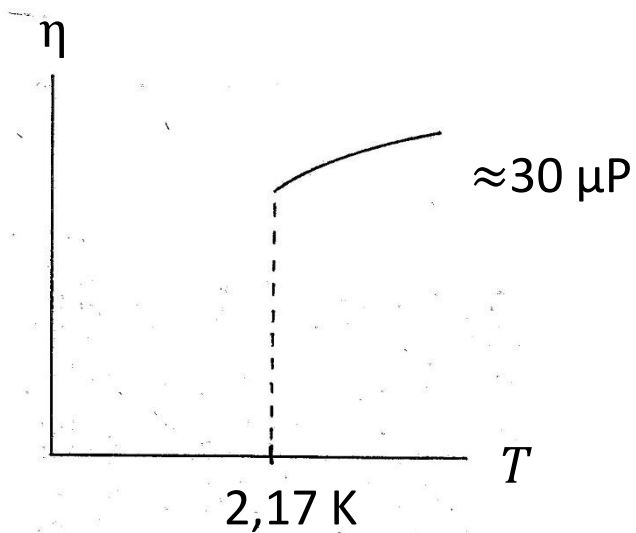
$$m(H = 0) \sim |t|^\beta$$

$$\chi \sim |t|^{-\gamma}$$

Disszipáció nélküli áramlások

^4He szuperfolyékonysága

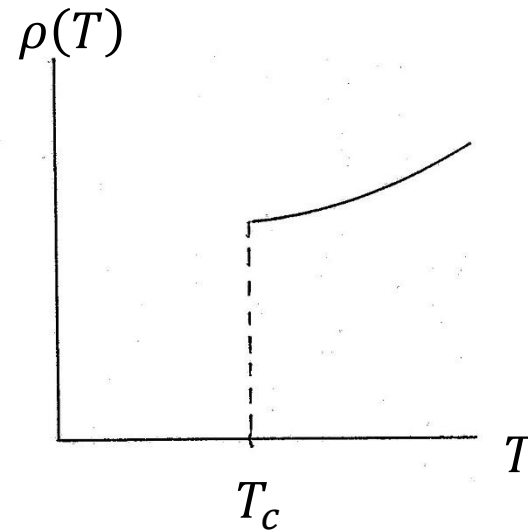
Dinamikai viszkozitás
(áramlás kapillárison keresztül)

Bose-kondenzáció

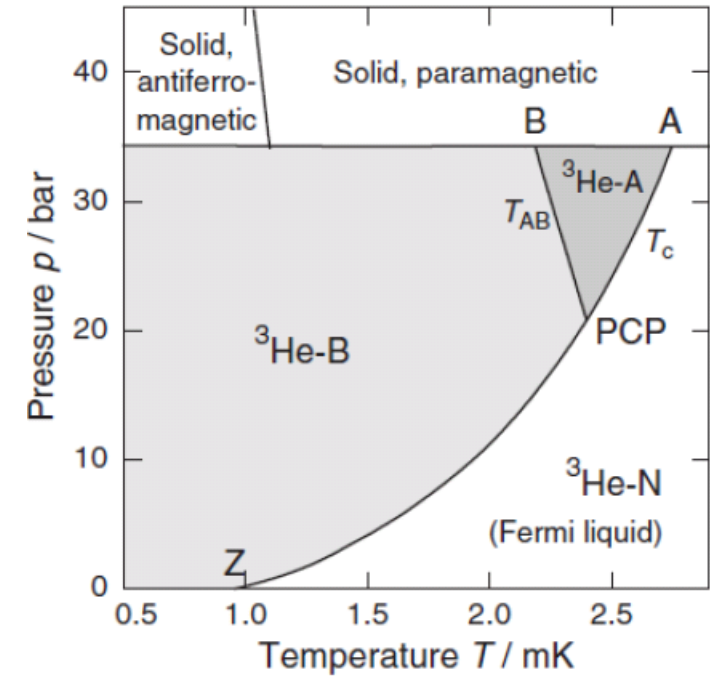
Fémek szupravezetése

Fajlagos ellenállás

szinglett e-e párok

^3He szuperfolyékonysága

triplett He-He párok

Itt a vége, tedd a jégre!
Majd elcsúszik valamerre!